

Katarzyna Sadowska

Podstawowe założenia i wartości metody ośrodków pracy w szkolnictwie specjalnym

Nauczyciel i Szkoła 1-2 (18-19), 180-196

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Katarzyna Sadowska

Podstawowe założenia i wartości metody ośrodków pracy w szkolnictwie specjalnym

Kształcenie specjalne stanowi integralną część systemu oświaty w Polsce. Dlatego też celem niniejszego artykułu jest ukazanie, że metoda ośrodków pracy Marii Grzegorzewskiej w optymalnym stopniu realizuje założenia programowe kształcenia specjalnego w klasach początkowych. W tym celu przedstawiono przebieg procesu dydaktyczno-wychowawczego w tych klasach oraz organizację zajęć lekcyjnych, prowadzonych tą metodą. Do realizacji tych zadań wykorzystano przykładowy konspekt zajęć, który obrazuje tematykę jednego z dziennych ośrodków pracy.

W szkolnictwie specjalnym w Polsce przeszliśmy w zakresie organizacji i metod poważną ewolucję. Najpierw w okresie międzywojennym stosowaliśmy we wszystkich klasach szkół dla upośledzonych umysłowo „metodę środków zainteresowań”, która powstała w Belgii, a jej autorem był O. Decroly. Na polski grunt przeniosła ją i adaptowała wybitna pedagog - M. Grzegorzewska. Po II wojnie światowej metoda ta była stopniowo przekształcana na skutek rosnącej krytyki ze strony teoretyków i praktyków co doprowadziło do powstania polskiej metody pod nazwą „metody ośrodków pracy”. Obecnie w klasach początkowych stosowane jest nauczanie całościowe prowadzone właśnie tą metodą.¹

Nauczanie całościowe (łączone) jest przeciwieństwem nauczania przedmiotowego. Nauczyciel zamiast nauczać na oddzielnych lekcjach języka polskiego, matematyki i innych przedmiotów omawia i opracowuje w toku zajęć z dziećmi występujące w ich otoczeniu często spotykane i bliskie im przedmioty, zjawiska i sytuacje. One wyznaczają podstawowe treści nauczania i organizację codziennej pracy. Nauka prawidłowego mówienia, czytania, pisania, liczenia, rozwiązywania zadań itd., występuje w toku wypracowania wybranych tematów, zjawisk, takich np. jak: warzywa, owoce, piekarnia, szpital, wieś, miasto, lotnictwo. Dzieci mówią wtedy, czytają, piszą, liczą i zdobywają wiedzę z zakresu różnych przedmiotów nauczania lecz wiedza ta musi z danym zjawiskiem tworzyć logicznie powiązaną całość, dającą lepsze poznanie środowiska i uczącą dziecko właściwego postępo-

¹ H. Borzyszkowska (red.), Nauczanie dzieci upośledzonych umysłowo w klasach specjalnych, Warszawa 1983, s. 39

wania. Małe dzieci spostrzegają świat całościowo przy czym umysłowo upośledzone dłużej niż normalne, dlatego uważa się, że taka organizacja nauczania odpowiada potrzebom i możliwościom tych dzieci.²

Na początku XX w. metoda „nauki całościowej” wpłynęła na zreformowanie nauczania przede wszystkim na szczeblu podstawowym. Dzięki temu do dziś stosowana jest w klasach początkowych..

Metoda nauczania w niższych klasach szkoły specjalnej, wprowadzona przez M. Grzegorzewską opierała się z początku dość ściśle na metodzie ośrodków zainteresowań O. Decroly'ego, lecz stopniowo była dostosowana do potrzeb polskiego szkolnictwa specjalnego.

Metoda ośrodków zainteresowań O. Decroly'ego odegrała zasadniczą rolę w rozwoju sposobów kształcenia dzieci upośledzonych umysłowo. O. Decroly założył w 1901r. Instytut Nauczania Specjalnego w Brukseli, gdzie prowadził doświadczenia w zakresie metody całościowego nauczania. Doświadczenia zdobyte w Instytucie pozwoliły mu na opracowanie ogólnej koncepcji reformy szkoły elementarnej w Belgii. Pierwszą szkołą dla dzieci upośledzonych umysłowo opartą na swojej metodzie założył Decroly w 1907r. i była to szkoła „dla życia i przez życie”. Metoda ta, sprawdzona przez samego autora i innych nauczycieli, została wprowadzona do wszystkich szkół elementarnych w Belgii w 1922r.. Metoda O. Decroly'ego odrzuca podział materiału nauczania na poszczególne przedmioty i lekcje, koncentrując go wokół zagadnień (potrzeb dziecka) odpowiadających spontanicznym zainteresowaniom (potrzebom) dzieci upośledzonych. Metoda ta wychodzi z założenia, że do najważniejszych potrzeb dziecka należą:

- potrzeba pożywienia, oddychania, czystości,
- potrzeba walki z ujemnymi wpływami klimatycznymi,
- potrzeba ochrony przed nieprzyjaciółmi i niebezpieczeństwami,
- potrzeba działania, aktywności, światła i spoczynku.³

I tu pojawia się już pierwsza różnica pomiędzy O. Decroly'ego a metodą M. Grzegorzewskiej. Ona uważa, iż potrzeby i zainteresowania dziecka nie mogą być podstawową i jedyną osią planu nauczania. Dobór treści materiału rozbudowała w swojej metodzie zwracając uwagę na rolę wielu różnorodnych zjawisk przyrodniczych i sytuacji społecznych zachodzących w najbliższym środowisku dziecka. Założeniem metody Decroly'ego było dostosowanie procesu nauczania do naturalnych potrzeb dziecka w poszczególnych fazach jego rozwoju, a także stwarzanie warunków rozwijających jego aktywność. Zasadniczym zaś celem metody było „przygotować dzieci do życia przez samo życie, bowiem przeznaczeniem każdej

² Tamże, s. 41

³ S. Mauersberg (red.), *Dzieje szkolnictwa specjalnego i pedagogiki specjalnej*, Warszawa 1990, s. 196-197

istoty jest przede wszystkim żyć”.⁴ Droga realizacji tego celu wiodła przez wyzolenie własnej aktywności dzieci oraz przez rozwijanie różnych form samorządności w szkole. O. Decroly twierdził, tak jak i M. Grzegorzewska, iż podstawowym zadaniem szkoły jest przygotowanie wychowanków do życia w nowym społeczeństwie przez praktyczne ich wprowadzanie w problemy życia codziennego.

Uważał, że w tym celu należy:

- oprzeć wychowanie na zainteresowaniach uczniów, co miało gwarantować ich aktywność - postawę wysoce cenioną w tej metodzie,
- materiał nauczania koncentrować wokół ośrodków zainteresowań, a nie przedmiotowo, dostosowując go do określonych potrzeb uczniów,
- uznać obserwację, kojarzenie i ekspresję (konkretną i oderwaną) za podstawę podziału zajęć na ośrodki zainteresowań.

Zadania te według O. Decroly'ego można zrealizować za pomocą odpowiednich metod, jak:

- 1) ćwiczenia w postrzeganiu czyli nabywanie wiedzy bezpośrednie tj. osobiste,
- 2) ćwiczenia w kojarzeniu tzn. nabywanie wiedzy pośrednie lub wykorzystanie wiadomości już zakodowanych w pamięci i wyobraźni,
- 3) ćwiczenia w wyrażaniu się które sprowadzono do modelowania, wycinania, wykonywania różnych przedmiotów, rysowania, jak również czytania, pisanie czy opowiadania.⁵

Po przekształceniu metodę Grzegorzewskiej z pierwotną w stosunku do niej metodą Decroly'ego łączyły jedynie dwa podstawowe założenia:

- a) koncentryczny układ treści programowych wokół danego ośrodka
- b) przyswojenie treści programowych przez obserwację, kojarzenie, ekspresję.⁶

Ze względu na powstałe rozbieżności można uznać metodę Grzegorzewskiej za całkowicie odrębną.

Metodzie Decroly'ego Grzegorzewska zarzucała przede wszystkim przesadne akcentowanie pozycji dziecka w procesie wychowania - co było jedną z zasadniczych różnic obu metod. Natomiast w jego programie nauczania brak było zagłębiania się w sprawy społeczne, gospodarcze i kulturalne. Zjawiska społeczne znajdowały wyraz jedynie w sferze udziału uczniów w życiu klasy i szkoły.⁷ Zmiana nazwy z metody „ośrodków zainteresowań” na metodę „ośrodków pracy”, podkreślała Grzegorzewska, „oznacza, iż praca jest jej tłem zasadniczym. W czynności, w procesie działania dziecka rodzą się i rozwijają jego zainteresowania i wzmagają aktywność, a nie odwrotnie, jak w metodzie zainteresowań”.⁸

⁴ Tamże, s. 197

⁵ Tamże, s. 197-198

⁶ J. Doroszevska, *Pedagogika specjalna*, t. 1, Warszawa 1989, s. 646

⁷ S. Mauersberg (red.), *op. cit.*, s. 198

⁸ J. Doroszevska, *op. cit.*, s. 647

Należy dodać, że M. Grzegorzewska w okresie studiów w Belgii i w Paryżu poznała dokładnie metodę Decroly'ego i przeniosła ją na nasz grunt. Dzięki jej wysiłkom i powstałym pod jej wpływem publikacjom M. Wawrzynowskiego została adaptowana do naszych warunków. Metoda ośrodków pracy była początkowo tylko propagowana z wielkim przekonaniem przez Grzegorzewską i wykładana przez nią w Instytucie Pedagogiki Specjalnej, dopiero później stała się obowiązującą metodą w pracy z dziećmi umysłowo upośledzonymi. Utrzymana w pełni organizacja zajęć przyjęta przez Decroly'ego czyli ośrodki zainteresowań, były podstawą opracowania programów nauczania w szkole specjalnej przez M. Wawrzynowskiego.

Zapoczątkowana w okresie międzywojennym krytyka i niezadowolenie nauczycieli z pewnych rozwiązań przyjętych w metodzie ośrodków zainteresowań ożyły, a nawet nasiliły się po II wojnie światowej. Było to powodem wydania przez Ministerstwo Oświaty w 1951r. zakazu stosowania tej metody w szkołach specjalnych i zastąpienie jej przedmiotowym nauczaniem. Krytycy mówili, iż metoda ta nie daje usystematyzowanej wiedzy o otaczającym świecie oraz nie motywuje uczniów do samokształcenia i samowychowania. Krytykowano oparcie wychowania i nauczania tylko na zainteresowaniach dzieci, a nie wskazywano na konieczność rozwijania innych motywów kształcenia. W 1955r. M. Grzegorzewska opublikowała artykuł w obronie „wartości rewalidacyjnych metod pracy w szkole specjalnej”, co spowodowało wycofanie przez Ministerstwo zakazu stosowania metody ośrodków w pracy szkół specjalnych. Na zebraniu Sekcji Szkolnictwa Specjalnego K. Kirejczyk wystąpił z obszernie uzasadnioną koncepcją stosowania tej metody w klasach początkowych. Koncepcja została przyjęta i jest do dziś realizowana.⁹

Metoda ośrodków pracy jako jedna z metod całościowego (łącznego) nauczania odrzuca nauczanie przedmiotowe, a wprowadza opracowanie bliskich dzieciom, często spotykanych, posiadających istotne znaczenie, zjawisk występujących w ich otoczeniu. Zakres tych zjawisk, ulega przy tym stopniowemu poszerzaniu. Najpierw ogranicza się do rodziców i rodziny, domu, zabawek, posiłków, klasy, szkoły, nauczyciela, kolegów, regulaminu postępowania ..., potem w programie występuje ulica, dzielnica i ruch uliczny oraz sklepy, miejsca pracy rodziców, urzędy, całe miasta itd.¹⁰ M. Grzegorzewska podkreślała, że układ programu nauczania ma być zaplanowany zgodnie ze znajomością potrzeb dzieci na różnych etapach ich rozwoju. Jego punktem centralnym ma być poznawanie rzeczywistości tzn. konkretnego przedmiotu czy zbioru przedmiotów, a nie bezmyślne nagromadzenie wiadomości i ćwiczenie technik szkolnych.¹¹

⁹ K. Kirejczyk (red.), *Upośledzenie umysłowe - Pedagogika*, Warszawa 1981, s. 400, 405-408

¹⁰ H. Borzyszkowska (red.), *op. cit.*, s. 47, 48

¹¹ J. Doroszevska, *op. cit.*, s. 649

Ta metoda trzech pierwszych klas szkoły specjalnej - pisze Grzegorzewska - charakteryzuje się m. in. specjalną konstrukcją systemu lekcyjnego, a mianowicie lekcja jednego dnia tworzy całość, jednostkę tematyczną, którą prowadzi nauczyciel danej klasy. Opracowanie tematu nie jest podzielone na przedmioty. Metoda ta wychodzi od jednego zagadnienia stanowiącego centrum, wokół którego grupują się inne, wiążące się z nim bezpośrednio i logicznie w całość. Mamy więc w tej metodzie koncentryczne, logiczne powiązanie treści programowych w pewne całości zbudowane na celowo kierowanych przez nauczyciela zainteresowaniach dziecka treścią programową np., w klasie pierwszej temat dzienny „jabłko” stanowi fragment szerszego ośrodka „owoce”, który z kolei jest częścią jeszcze szerszego ośrodka „płody jesieni”, który znowu jest fragmentem nadrzędnego ośrodka „jesień”.

Cała praca skupia się wokół jednego opracowywanego zagadnienia. Takie techniki szkolne - pisze Grzegorzewska - jak czytanie, pisanie, rachunki, zastosowuje się w miarę nasuwających się potrzeb w rozwiązywaniu danego zagadnienia zgodnie z logiką treści, zgodnie z potrzebami programowymi i możliwościami dziecka - jego poziomem wydolności.¹²

M. Grzegorzewska zaznacza, że w metodzie ośrodków pracy treści programowe należy możliwie wszechstronnie poznać tzn.:

- 1) obserwować, badać, porównywać, wyciągać wnioski, wyodrębniać cechy istotne na plan pierwszy, badać zachodzące tam związki przyczynowe itp.,
- 2) zebrać wszelkie dostępne materiały o nich różną drogą i w różnej postaci np. narzędzia pracy służące produkcji, wiadomości ze szkoły, z domu, ilustracje, obrazki, notatki z książek, wycinki z czasopism,
- 3) skonkretyzować zebrane wiadomości i przeżycia związane z tym poznaniem w jakiś sposób uzasadniający to, np. różnego rodzaju indywidualne i zespołowe prace ręczne jak lepienie z gliny czy innych materiałów typu: tektura, drzewo, kora, lub przy pomocy narzędzi: kleju, młotka, gwoździ itp..

Tak więc kształcimy tą drogą - pisze dalej Grzegorzewska - wszystkie dyspozycje dzieci, wdrażamy je do pracy fizycznej i umysłowej, jednocześnie kształcimy, rozwijamy poczucie odpowiedzialności, w ogóle - uspołeczniamy.”¹³

Zdaniem wybitnego praktyka pedagoga specjalnego - Heleny Seniowowej, „możliwości i potrzeby rozwojowe dziecka powinny być w centrum naszej uwagi przy planowaniu pracy. Planujemy ramowo na pewien krótszy okres w zakresie rocznego ośrodka pracy. Trzeba tu mniej więcej przewidzieć następstwo poszczególnych większych ośrodków pracy z bezwzględnym zachowaniem zasady logicznego powiązania między nimi. Znając swój zespół dzieci, możemy - w zależności od

¹² M. Grzegorzewska, *Pedagogika specjalna*, Warszawa 1968, s. 102-103

¹³ Tamże, s. 103

możliwości i potrzeb dzieci - przewidzieć większy lub mniejszy zakres wiadomości w danym ośrodku pracy i odpowiednio z grubsza zaplanować rozwinięcie ośrodków tzw. tygodniowych. I znowu możliwości dziecka powinny nam wskazać, które zagadnienia danego ośrodka pracy włączyć do zakresu wiadomości, jakie dziecko może opanować, które zaś można lub należy pominąć, by uniknąć przerostu treści nauczania w stosunku do możliwości dzieci. Koncentryczny układ programu w metodzie ośrodków pracy - zaznacza Seniowowa - pozwoli nam w przyszłości powrócić do danego ośrodka pracy, rozszerzyć jego zakres i opracować te zagadnienia, które poprzednio musiały być pominięte, gdyż były wówczas za trudne, a które na wyższym poziomie nauczania staną się już potrzebą poznawczą dzieci i będą dostępne dla ich możliwości rozwojowych oraz zostaną „wchłonięte” w sposób łatwy i naturalny.”¹⁴

Metoda ośrodków pracy opiera proces nauczania na szeroko pojętej aktywności dziecka tj. na jego działaniu zarówno w sferze myślowo-poznawczej, jak też w sferze działania praktycznego.¹⁵

Metoda ośrodków pracy, choć posiada wyróżnione w jej przebiegu stałe etapy przeniesione z metody Decroly'ego tj. obserwację, kojarzenie i ekspresję, współcześnie różnie są one nazywane przez różnych autorów. W metodzie tej M. Grzegorzewska wyróżnia następujące etapy:

- 1) zajęcia wstępne,
- 2) obserwację,
- 3) opracowanie zebranego materiału i usystematyzowanie go,
- 4) ekspresję,
- 5) zajęcia końcowe.¹⁶

Według J. Doroszewskiej ogólny schemat lekcji prowadzonych tą metodą przedstawia się następująco:

- 1) zajęcia wstępne,
- 2) ukazanie celu pracy w danym dniu,
- 3) prace poznawcze,
- 4) ekspresja,
- 5) zajęcia końcowe.¹⁷

Z. Sękowska przebieg lekcji w ramach metody ośrodków pracy dzieli na etapy:

- 1) zajęcia wstępne,
- 2) obserwację,
- 3) kojarzenie,

¹⁴ J. Doroszewska, op. cit, s. 651-652

¹⁵ Tamże, s. 652

¹⁶ Z. Sękowska, Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej, Warszawa 1985, s. 182

¹⁷ J. Doroszewska, op. cit., s. 658-659

4) ekspresję.¹⁸

Celem zajęć wstępnych jest przede wszystkim przygotowanie dziecka do dnia pracy przez wytworzenie atmosfery zachęcającej do pracy, zaspokojenie zainteresowań, izolowanie ubocznych, wykonanie szeregu czynności bieżących (obserwacja pogody, podlanie kwiatów). Następnie dzieci zaznaczają swoją obecność na arkuszu obecności za pomocą umówionych znaków oraz samodzielnie wypełniają kalendarz. Takie czynności kształtują u nich pojęcie czasu tzn. dnia, doby, tygodnia itp. Do zajęć wstępnych należą również bieżące ćwiczenia porządkowe jak np. wycieranie kurzu, ułożenie rzeczy w swojej szafce. Oczywiście, nie wszystko należy robić od razu i codziennie. Czynności w części zajęć wstępnych można zamieniać na inne. Czasami może to być zaśpiewanie piosenki z pogodą lub przeczytanie wierszyka. Można też wykonać krótkie ćwiczenia gimnastyczne. Bardzo mile przyjmowane są przez dzieci różnego rodzaju niespodzianki. Dlatego też, warto je przygotowywać, gdyż kształcą zdolności obserwacyjne i pobudzają zainteresowania.

Zajęcia wstępne w metodzie ośrodków pracy mają ogromne znaczenie, ponieważ stwarzają sympatyczną atmosferę i są jednym z czynników, które rozwijają dzieci wszechstronnie i integrują je w jedną grupę.¹⁹

Drugim etapem zajęć prowadzonych metodą ośrodków pracy jest poznawcza obserwacja. Ma ona charakter poznawania przez dzieci zaplanowanego wycinka otaczającej rzeczywistości. Dzięki niej dziecko zdobywa wyobrażenia o przedmiocie, na który zwraca uwagę i poznaje otaczający świat. Przez bezpośrednie zetknięcie się z pracą ludzką oraz przedmiotami i zjawiskami w ich naturalnym środowisku nawiązuje kontakt z ludźmi i całą rzeczywistością. Punktem wyjścia każdej obserwacji musi być zainteresowanie, ponieważ dziecko najlepiej przyswaja sobie to, co je interesuje.²⁰

Kolejnym etapem nauczania w metodzie całościowej jest kojarzenie ściśle powiązane z obserwacją, z czego wynika, iż nie możemy oddzielać tych dwóch elementów. Lekcje kojarzenia służą dzieciom do nauki rozwijania myślenia tj. powiązania (kojarzenia) wiadomości nabytych w drodze obserwacji z już zdobytą i posiadaną wiedzą, odtwarzaną z pamięci. Kojarzenie ma nauczyć ich również wyciągania wniosków i rozwiązywania w ten sposób zadań praktycznych lub teoretycznych. Jest to elementarna podstawa nauczania metodą problemową, przeznaczoną do rozwijania myślenia dzieci.

Naturalnym następstwem obserwacji i kojarzenia jest ekspresja, będąca aktywną działalnością dziecka. Dzięki niej wyładowuje ono swoje naturalne skłonności do zabawy. Ekspresja bardzo często występuje podczas obserwacji lub bezpośrednio

¹⁸ Z. Sękowska, *Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej*, Warszawa 1998, s. 246

¹⁹ Z. Sękowska, *Wprowadzenie do ... op. cit.*, Warszawa 1985, s. 189-190

²⁰ Tamże, s. 190-191

po niej. Ta część zajęć jest z reguły swobodniejszą wypowiedzią tego, co dziecko chce powiedzieć o poznanym przedmiocie czy sytuacji związanych z opracowywanym tematem. Może to być opis, rysunek czy inne formy ekspresji. Występuje ona w dwóch postaciach:

- 1) ekspresja konkretna czyli różne prace ręczne (przyszywanie guzików, rysowanie, malowanie farbami itp.), modelowanie np. z plasteliny owoce lub warzywa oraz gotowanie, robienie sałatek itp., a także śpiew, gry, zabawy lub gimnastyka,
- 2) ekspresja abstrakcyjna - czytanie, pisanie, opowiadania dzieci bądź nauczyciela, opisy omawianych zagadnień.²¹

Każde dziecko, a zwłaszcza upośledzone umysłowo, bardziej interesuje ekspresja konkretna niż abstrakcyjna, ponieważ może ono wykazać się poprzez działanie i własną inicjatywę. Dzieci lubią ruch i dynamikę, stąd wolą konkretne działania, gdzie mogą pokazać swoją twórczość. Ten rodzaj ekspresji zachęca je do pracy, rozładowuje zahamowania, rozwija sprawność i siły fizyczne, a przede wszystkim zwalcza niedowłady i zaburzenia motoryczne oraz usprawnia funkcjonowanie ośrodkowego układu nerwowego. Ekspresja abstrakcyjna wykorzystywana w metodzie ośrodków pracy pozwala dzieciom prawidłowo opanować język poprzez zastosowanie zdobywanej wiedzy w mowie i piśmie. Uczy także prawidłowego wypowiadania myśli i porozumiewania się z otoczeniem. Wielką rolę w rozwoju wszystkich dzieci, a szczególnie upośledzonych, odgrywają prace ręczne. Wyrabiają one w dziecku pomysłowość, samodzielność, zręczność, a przede wszystkim uczą obserwacji i kształcą uwagę dowolną. Po za tym rozwijają podstawowe pojęcia matematyczne, gdy np. dziecko coś mierzy, oblicza, waży. Prace ręczne wyrabiają w nim poczucie odpowiedzialności, kształcą wytrwałość i silną wolę w drodze do osiągnięcia wyznaczonego celu. Poprzez takie ćwiczenia dziecko usprawnia różne grupy mięśniowe pod względem fizycznym, wyrabia nawyk pracy i twórcze myślenie. Zajęcia te są również procesem socjalizacji dziecka, ponieważ wyrabiają w nim umiejętność współżycia i współpracy w grupie.

Bardzo ważną rzeczą w pracy z dziećmi jest, by nauczyciel nie łączył jednocześnie dwóch wybranych przez siebie form ekspresji. Przy różnego rodzaju pracach ręcznych nie należy zachęcać dzieci do śpiewania piosenek ani czytać im książek, gdyż to rozprasza ich uwagę. Powinna być ona skupiona na jednym działaniu, by dziecko jak najlepiej wykonało swoje zadanie.

Należy zaznaczyć, że w szkole specjalnej nie można wprowadzać rywalizacji podczas wykonywanych przez dzieci prac ani ich porównywać, ponieważ może to pogłębić jeszcze bardziej występujące zaburzenia psychiczne czy powikłania fizyczne. Pamiętajmy, że każda praca dziecka jest wynikiem jego maksymalnych

²¹ Tamże, s. 193-194

możliwości. To co dla jednego jest proste do wykonania, dla drugiego może być bardzo trudne. Nauczyciel nie powinien oceniać prac dzieci takimi określeniami jak: „on to zrobił dobrze, a ty zrobiłeś to źle”. Taka ocena odbiera dziecku wiarę we własne siły, wzbudza zazdrość i powoduje przygnębienie.

Należy nadmienić, że ekspresja podczas prowadzenia zajęć staje się często swobodnym wyrażaniem tego, co dziecko chce powiedzieć o poznanym przedmiocie czy sytuacji poznawczej, jaką przeżyło w danym dniu zgodnie z opracowywanym ośrodkiem tematycznym. Może wyrazić to poprzez rysunek albo opis np. miejsca, które dzieci w tym dniu odwiedziły i co się tam wydarzyło. Może to być forma luźnej wypowiedzi dziecka. W metodzie ośrodków pracy mają one do wyboru szeroki zakres technik szkolnych, jak np. zajęcia artystyczne (rysunki, ulepianki, wyklejanki, szycie), zajęcia praktyczno-majsterkowe, zajęcia gospodarskie (gotowanie, robienie potraw), uprawa ogródka itd.

Warto dodać, że ta część lekcji tj. ekspresja ma duże znaczenie, ponieważ:

- a) dziecko ćwiczy swoją twórczość,
- b) potrafi zdać sobie sprawę z oglądanego obiektu obserwacji w danym dniu,
- c) jest sprawdzianem efektywności pracy nauczyciela,
- d) służy jako materiał do diagnozy psychologicznej i pedagogicznej,
- e) po zajęciach dzieci same zastanawiają się nad tym, jak mogą dalej poznawać omawiane rzeczy na lekcji (zbierają wiadomości od swoich rodziców, wycinają ilustracje i obrazki, pomagają w pracach domowych).²²

Ostatnim etapem zajęć w metodzie M. Grzegorzewskiej są zajęcia końcowe, które są głównie podsumowaniem całodziennej pracy z dziećmi poprzez:

- a) przypomnienie nowych wiadomości i umiejętności, sprawdzenie właściwego ich zrozumienia i opanowania przez dzieci, utrwalenie najważniejszych z nich tj. podstawowych na danym etapie rozwoju,
- b) ocena całodziennej pracy dzieci, uświadomienie im właściwych i niewłaściwych form postępowania, ustalenie słusznych form postępowania w przyszłości,
 - a) załatwienie spraw, które wynikły podczas całego dnia zajęć,
 - b) ustalenie tematu pracy na kolejny dzień i zadań jakie dzieci mają wykonać w domu dotyczące tego tematu,
 - c) miłe pożegnanie się.

Sposób przeprowadzenia takiego podsumowania i zakończenia zajęć zależy od tematyki, warunków pracy i umiejętności nauczyciela.²³

Poniżej przedstawiono przykładowy konspekt zajęć prowadzonych metodą ośrodków pracy w klasie II, gdzie tematem ośrodka dziennego są „Zwierzęta domowe”.

²² J. Doroszevska, op. cit., s. 657

²³ K. Kirejczyk (red.), op. cit., s. 413

Jest on dowodem na to, że metoda ta pozwala stworzyć dziecku warunki dostarczające bogatego materiału obserwacyjnego, powiązanego logicznie.

KONSPEKT

Konspekt zajęć prowadzonych dn. 6 II 1998r. w klasie II na temat „Zwierzęta domowe”.

Czas trwania: 4 godziny

Temat ośrodka okresowego: „Dom rodzinny ucznia”

Temat ośrodka poprzedniego: „Zbliżają się ferie zimowe - zabawy zimowe”

Temat ośrodka następnego: „Opieka nad zwierzętami domowymi”

Cele:

- 1) poznawcze:
 - wprowadzenie pojęcia: zwierzęta domowe;
 - zapoznanie ze zwierzętami domowymi i ich znaczeniem dla człowieka;
- 2) kształcące:
 - utrwalanie wprowadzonych pojęć;
 - doskonalenie umiejętności czytania i pisania zdań;
 - doskonalenie umiejętności rozpoznawania różnych zwierząt domowych;
 - rozwijanie sprawności w mówieniu;
 - doskonalenie umiejętności rozwiązywania zadań tekstowych prostych jednodziałaniowych;
 - doskonalenie umiejętności odejmowania w zakresie 20;
 - doskonalenie umiejętności składania papieru;
 - utrwalanie pojęcia zbioru i umiejętności tworzenia zbiorów;
- 3) wychowawcze:
 - wdrażanie do ładu i dyscypliny;
 - wyrabianie przekonania o potrzebie hodowania i opieki nad zwierzętami domowymi.

Metoda ośrodków pracy

Środki dydaktyczne:

- 1) zastępniki - ilustracje zwierząt;
- 2) środki typu słownego.

PRZEBIEG ZAJĘĆ:

I. Zajęcia wstępne

1. czynności organizacyjno-porządkowe:
 - a) powitanie
 - b) rozmowa dotycząca bieżących spraw

- c) sprawdzenie listy obecności
- 2. ustalenie daty i ćwiczenia kalendarzowe:
 - a) ustalenie dnia tygodnia, liczby i kolejności dni w tygodniu
 - b) ustalenie miesiąca i liczby miesięcy w roku
 - c) ustalenie kolejnego dnia miesiąca
 - d) ustalenie pory roku
 - e) ustalenie zapisu daty
- 3. obserwacja i analiza stanu pogody:
 - a) obserwacja pogody przy oknie
 - b) opis pogody przez wybranego ucznia
 - c) ustalenie zapisu i symbolu pogody
- 4. ekspresja pogody:
 - a) zabawa ruchowa: słońce - deszcz
 - b) zapis pogody i zaznaczenie jej symbolu
- 5. sprawdzenie pracy domowej uczniów

II. Podanie celu i wzbudzenie zainteresowania uczniów

- 1. zabawa w naśladowanie głosów różnych zwierząt (kogut, krowa)
- 2. ustne sformułowanie celu lekcji tj. „Dziś właśnie o tych zwierzętach porozmawiamy”

III. Praca poznawcza

- 1. rozmowa kierowana - „Jakie zwierzęta uczniowie znają?”, „Gdzie te zwierzęta można spotkać?”, „Gdzie one mieszkają?”
- 2. obserwacja ilustracji przedstawiających zwierzęta domowe:
 - a) obserwacja swobodna i ukierunkowana
 - b) opis ilustracji, podanie nazw zwierząt (nauczyciel zawiesza odpowiednie etykiety na tablicy)
- 3. analiza treściowa czytanki „Zwierzęta domowe” (str.66):
 - a) ukierunkowanie odbioru ucznia
 - b) odczytanie czytanki przez nauczyciela
 - c) analiza treściowa - „Jakie zwierzęta były wymienione w czytance?”, „Gdzie te zwierzęta mieszkają?”, „Dlaczego ludzie o nie dbają?”
- 4. pogadanka podsumowująca - „Jakie zwierzęta nazywamy domowymi - dlaczego?”

V. Ekspresja

- 1. rozwiązywanie zagadek:
 - * „Ma ostrogi, ale nimi nie bodzie. Ma grzbieień, ale tylko od szyku. Na podwórku rej wodzi. Woła: kukuryku!”
 - * „Ciągnie wozy, pługi, sanie, chrupie sianko na śniadanie.”
 - * „Choć nikt go nie uczy, bardzo ładnie miauczy. Pośród leśnej ciszy poluje na myszy.”

- * „Ma cztery nogi i dwa duże rogi. Zimą jest w oborze a latem na dworze.”
 - * „Podobny do zająca, lecz kolor ma inny. Miękkie ma futerko i lubi jarzyny.”
 - * „Jestem biała, szara, ruda albo czarna, znoszę smaczne jajka i lubię dziobać ziarna.”
2. ćwiczenia w tworzeniu zbiorów zwierząt domowych i dzikich
 3. ćwiczenia w czytaniu i pisaniu - loteryjka obrazkowo-wyrazowa pt. „Zwierzęta i ich domy”
 4. wspólnie z nauczycielem układanie, odczytanie i zapis krótkiej notatki z lekcji
 5. zabawa ruchowa - naśladowanie zwierząt
 6. rozwiązywanie zadań tekstowych - odejmowanie w zakresie 20
 7. wykonanie kury z papieru i kolorowanie jej

V. Zajęcia końcowe

1. podsumowanie wiadomości zdobytych na lekcji
2. przypomnienie pracy domowej i sposobu jej wykonania
3. ocena udziału ucznia w zajęciach
4. pożegnanie.

Należy zaznaczyć, że w realizacji każdego ośrodka pracy obowiązują następujące zasady postępowania:

- poznawanie ludzi, zwierząt i zjawisk w ich naturalnym środowisku,
- wielostronne rozpatrywanie przedmiotów i zjawisk,
- logiczne powiązanie treści materiału,
- stopniowanie trudności,
- mała ilość wrażeń i bodźców napływających przy każdej obserwacji,
- zapewnienie dziecku dużej ilości czasu na obserwowanie,
- wdrażanie ucznia do samodzielnego poznawania otaczających go rzeczy i zjawisk,
- stosowanie obserwacji kierowanej wtedy, gdy dzieci nie dostrzegą ważnych przedmiotów czy zjawisk,
- wyróżnianie najbardziej istotnych cech podczas syntezy określonego tematu,
- przypominanie i utrwalanie zdobytych wiadomości przy innych ośrodkach pracy,
- uwzględnianie charakterystycznych cech przedmiotów w modelowaniu i innych pracach ręcznych.

Układając plan pracy do każdego ośrodka nauczyciel musi dobrać właściwe sposoby rozbudzenia i podtrzymania zainteresowania, inicjatywy, aktywności i samodzielności dzieci.²⁴

Janina Doroszewska uważała za podstawową dla pracy pedagogicznej kwestię poziomu wydolności wysiłkowej dziecka, dlatego sformułowała dwa główne za-

²⁴ Z. Sękowska, op. cit., s. 188

danía: pierwsze - oszczędzanie zbytecznego wysiłku dziecka i drugie - wzmaganie ogólnej energetyki ustroju oraz wzmaganie sił chorego do walki z chorobą i jej skutkami.²⁵ Odpowiednio do tego założenia w kształceniu i wychowaniu dzieci upośledzonych na plan pierwszy wysuwa się dobrze przemyślana, jasna organizacja warunków życia i pracy dziecka (treść, forma, metoda, rytm dnia dziecka). U dzieci upośledzonych warunki rozwoju oraz przebiegu procesów wyższych czynności nerwowych są specyficzne. Wobec tego praca pedagogiczna z tymi dziećmi powinna polegać na kompensowaniu braków, korygowaniu nieprawidłowości i normowaniu stanu ośrodkowego układu nerwowego.²⁶ Całkowicie tym wymagom odpowiada omawiana w niniejszym artykule forma nauczania globalnego, wprowadzona do szkolnictwa specjalnego przez M. Grzegorzewską czyli metoda ośrodków pracy.

Metoda ta zapewnia każdemu dziecku bogaty materiał nauczania logicznie ze sobą powiązany. Ponadto, całościowo ujmuje treści kształcenia, które tworzą systematyczny układ o wzajemnych powiązaniach i uzależnieniach, zawierający związki przyczynowo-skutkowe zachodzące między zjawiskami. Poznawanie danego obiektu czy zjawiska oparte jest na działalności dziecka, na jego wcześniej zdobytych doświadczeniach oraz w procesie codziennego życia i pracy.

Ponadto metoda ta umożliwia dziecku stosowanie w praktyce poznanych treści wiadomości i zdobytych umiejętności (ekspresja). Dzięki różnorodnym formom ekspresji dziecko jest aktywne w jak najszerszym zakresie i może powiązać pracę umysłową z pracą fizyczną w procesie swojej aktywnej działalności. Cała praca skupia się wokół opracowywanego zagadnienia czerpanego z jego bezpośrednich przeżyć. Należy przy tym pamiętać, że metoda ośrodków pracy oparta jest na ścisłej współzależności materiału nauczania i osobistych doświadczeń dziecka. Wymaga stale czynnego udziału dziecka w pracy i twórczości, a także ścisłego zjednoczenia pracy myślowej z pracą fizyczną. Jednocześnie wydobywa z opracowywanego tematu i ze sposobu jego opracowania maksimum wartości wychowawczych. Metoda ta umożliwia dzieciom pełne przeżywanie całych sytuacji, gdyż zajęcia prowadzone bez dzwonek nie wprowadzają zakłóceń i chaosu w przeciwieństwie do nauczania przedmiotowego, gdzie dzwonek lub nagła zmiana tematu lekcji (co 45 minut jest inny przedmiot) może powodować pewne zahamowania i dezorganizację pracy.²⁷

Szczególnie istotnym elementem w tej metodzie jest możliwość dostosowania indywidualnego tempa pracy do warunków psychofizycznych każdego dziecka. Ta metoda jest właściwa do indywidualizowania właściwości wyższych czynności

²⁵ R. Janeczko (red.), *Kształcenie dzieci w zakładach leczniczych*, Warszawa 1991, s. 63

²⁶ J. Doroszewska, *op. cit.*, s. 659

²⁷ Tamże, s. 661-662

nerwowych danego dziecka, które zależą od charakteru i stopnia upośledzenia.

Organizacja zajęć lekcyjnych prowadzonych omawianą metodą pozwala na wydobycie maksymalnych wartości wychowawczych z następujących, podawanych przez Grzegorzewską, środków dydaktycznych:

- a) stwarza optymalne warunki dla dowolnej obserwacji, która ćwiczy skupienie, umiejętność poznawania, koncentrację uwagi,
- b) kładzie nacisk na obserwację kierowaną, która - dobrze przeprowadzona - wywołuje u dzieci właściwe zrozumienie i poznanie omawianego tematu, adekwatne do rzeczywistości,
- c) kojarzenie jest podstawą tworzenia się i utrwalania związków czasowych tj. wiązania pokrewnych ze sobą zjawisk w logiczną całość, powiązania nowych informacji z nabytą już wcześniej wiedzą,
- d) cała organizacja procesu nauczania opiera się na szeroko pojętej aktywności dziecka, gdzie kontrolowanie nabytych przez niego wiadomości odbywa się poprzez stosowanie ich w działalności praktycznej.²⁸

Metoda ta walczy z werbalizmem, którego jest zaprzeczeniem. Uczy twórczo reagować i kierować swoim postępowaniem. Motywuje dziecko do twórczej przeróbki poznanego materiału, a nie do wyuczania się i przyjmowania przekazywanych wiadomości. Poznawane treści oparte są na działalności i doświadczeniu i zrywają z werbalnym charakterem nauczania.

Metoda ośrodków pracy poprzez swoją swoistą organizację zajęć pozwala nie tylko na szerokie zastosowanie aktywności dzieci w procesie nauczania, ale cały ten proces opiera na tej aktywności, którą traktuje jako podstawową zasadę poznawczą. Dzięki powiązaniu pracy umysłowej dziecka z pracą fizyczną osiągamy stałą i miarodajną kontrolę nad rozumieniem przez niego określonego tematu.²⁹

Syntezę wartości rewalidacyjnych metody ośrodków pracy możemy ująć w następujących punktach:

- a) przez swój ścisły związek z życiem, metoda ta wprowadza wychowanka w poznanie świata i stopniowo w nurt zmieniającej się rzeczywistości,
- b) przez położenie nacisku na aktywność dziecka daje mu możliwość usprawniania zahamowanych funkcji, normowania pracy według jego możliwości oraz ugruntowania wiadomości i umiejętności,
- c) przez ciągłość, systematyczność i logikę w układzie materiału, przez czynną, poszukującą postawę dziecka, przez zjednoczenie teorii z praktyką - metoda ta wpływa na usprawnianie czynności korowych, ćwiczy plastyczność i rozwija dynamizm dziecka.³⁰

²⁸ Tamże, s. 662

²⁹ Tamże, s. 663

³⁰ Tamże, s. 668

Jeśli chodzi o podstawowe założenia metody ośrodków pracy są one następujące :

- 1) zapewnienie każdemu dziecku optymalnego wszechstronnego rozwoju psychofizycznego zgodnego z jego wiekiem, którego celem jest przekazanie mu rzetelnej wiedzy o otoczeniu i moralne wychowanie oparte na uspołecznieniu i zapewnieniu sprawności organizmu po to, by dziecko nawet w nieprzewidzianych, nowych dla niego warunkach mogło sobie z powodzeniem poradzić,
- 2) ukształtowanie aktywnej postawy u dziecka zmierzającej do ciągłego pokonywania trudności, doskonalenia siebie, swojej wiedzy i umiejętności,
- 3) zapoznanie dziecka ze współczesnym życiem i otoczeniem oraz z najważniejszymi przemianami jakie zachodzą w różnych jego dziedzinach np. w przyrodzie, kulturze, technice itd.,
- 4) przyjęcie za podstawę zintegrowanego oddziaływania pedagogicznego obejmującego nauczanie, wychowanie ukierunkowujące i interwencyjne oddziaływanie na ujemne i dodatnie odchylenia dziecka,
- 5) wyłączenie nauczania przedmiotowego i przyjęcie za podstawę nauczanie całościowe,
- 6) przyjęcie za fundament opracowywania tematów ośrodków pracy - przechodzenia od konkretnego postrzegania do abstrakcyjnego myślenia i od niego znów do praktyki, stąd poznanie ujmujemy w 3 etapach:
 - a) spostrzeganie związane z obserwacją zjawisk,
 - b) abstrakcyjne myślenie powiązane z asocjacją czyli kojarzeniem,
 - c) zastosowanie wiedzy w praktyce będące ekspresją konkretną lub odczowaną.³¹

Należy nadmienić, że metoda ośrodków pracy - jak pisze Grzegorzewska - przez stopniowe, systematyczne włączanie wychowanków w nurt życia społecznego i nacisk położony na zdynamizowanie dziecka, jego inicjatywy i własnej twórczości kształtuje jego charakter, umacnia wiarę we własne siły i możliwości oraz motywuje go do pracy. Metoda ta wdraża dziecko do czynnej pracy w zespole i uczy go odpowiedzialności za nią.³²

Trzeba dodać, że metoda ośrodków pracy ma specjalne rewalidacyjne znaczenie, ponieważ daje sposobność:

- 1) dostosowywania pracy do indywidualnych możliwości dziecka,
- 2) realizowania specjalnych potrzeb dziecka przy różnego typu kalectwach i schorzeniach,
- 3) dostosowywania pracy do potrzeb kompensacyjnych, korekcyjnych i adaptacyjnych,

³¹ K. Kirejczyk (red.), op. cit., s. 408-409

³² J. Doroszevska., op. cit., s. 669

- 4) każdej jednostce pozwala na właściwy dla niej poziom i zakres pracy przez co ułatwia dziecku zrozumienie i odczucie własnej przydatności,
- 5) wiązania z życiem i otoczeniem, od którego dziecko jest w dużej mierze odizolowane przez swoje kalectwo czy schorzenia,
- 6) dostarcza warunków zdrowotnych i dobrego rozwoju fizycznego przez zbliżenie do przyrody (wycieczki, prace na świeżym powietrzu),
- 7) stosowania różnych form odpoczynku,
- 8) ujawnienia się uzdolnień dziecka i zamiłowania do pracy fizycznej co jest głównym założeniem tej metody.³³

Podsumowując przedstawione w niniejszym artykule treści, trzeba stwierdzić, że metoda ośrodków pracy jest najwzszechstronniej opracowanym działem kształcenia specjalnego. Opiera się na zainteresowaniach ucznia, dostosowana jest do jego charakterystycznych potrzeb i skłonności, uwzględnia wszystkie właściwości psychiczne ucznia, a także uwzględnia wymagania zawarte w programie nauczania dla niższych klas szkoły podstawowej.

Stosowanie tej metody przynosi, według M. Grzegorzewskiej, następujące korzyści:

- 1) „budzi wielkie zainteresowanie pracą i dążenie do wiedzy, a w związku z tym kształci procesy uwagi,
- 2) rodzi zaufanie do nauczyciela umożliwiając sprawdzenie podanych wiadomości w doświadczeniu własnym i stwarza atmosferę wyzwalającą aktywność dziecka,
- 3) przez częste wykonywanie ruchów, wycieczki, obserwacje i doświadczenia oraz prace ręczne uaktywnia typy biernie, budzi w dziecku wiarę we własne siły i rozwija optymizm życiowy,
- 4) umożliwia nauczycielowi indywidualne poznanie i traktowanie dziecka, które dzięki wypełnianiu różnych czynności i prac ujawnia swe zdolności i dyspozycje,
- 5) zapewnia stały kontakt ucznia z otaczającym go światem,
- 6) uwzględnia tak ważne w szkolnictwie specjalnym zasady pogładowości, systematyczności i stopniowania trudności,
- 7) rozwija pojęcie przestrzeni,
- 8) rozwija zdolności poznawcze przez tworzenie dynamicznych struktur kompensacyjnych,
- 9) uczy zdobywania wiadomości podczas dokładnej obserwacji i w ten sposób prowadzi do wytwarzania jasnych pojęć,
- 10) kształtuje prawidłową postawę fizyczną i usprawnia ręce, co jest dla upośledzonego sprawą zasadniczej wagi,

³³ Tamże, s. 667

- 11) kształci logiczne myślenie, umiejętności porównywania, klasyfikowania, uogólniania,
- 12) uczy dobierania i stosowania odpowiednich materiałów i narzędzi pracy,
- 13) kształtuje wolę przez stwarzanie sytuacji zmuszających do natychmiastowego podejmowania decyzji,
- 14) rozwija uczucia społeczne,
- 15) ułatwia wybór zawodu przez próby wykonywania różnych prac,
- 16) zbliża upośledzonych do społeczeństwa przez pracę w środowisku,
- 17) zapewnia wszechstronny rozwój ucznia.”³⁴

Nie można zapominać, że dziecko upośledzone - jak każde dziecko - odczuwa potrzebę zabawy oraz praktycznego działania. Zaspokojenie obu tych potrzeb umożliwia stosowanie metody ośrodków pracy. Wytyczone w artykule założenia potwierdzają tezę M. Grzegorzewskiej - autorki omawianej metody, że metoda ośrodków pracy zapewnia każdemu dziecku optymalny, wszechstronny rozwój psychofizyczny, zgodny z jego wiekiem i poziomem wydolności. Jest ona jak najbardziej odpowiednią metodą kształcenia w klasach początkowych, ponieważ dostosowuje tempo pracy do indywidualnych możliwości dziecka, co jest bardzo istotne w przypadku dzieci upośledzonych umysłowo. Ponadto niniejszy artykuł potwierdził, że szczególnie ważnym w tej metodzie jest kształtowanie, w jak najszerszym zakresie, aktywnej postawy dziecka, dzięki różnorodnym formom ekspresji, przez co stale bierze ono czynny udział w pracach zespołowych, co jest bardzo potrzebne dzieciom niepełnosprawnym, by nie czuły się odizolowane z powodu swojego kalectwa czy schorzenia. Należy pamiętać, że każde dziecko chce kochać i być kochanym, nie różnić się od reszty ludzi, chce mieć zwyczajny los, mimo tego, że nie jest zwyczajnym.

Bibliografia

1. Borzyszkowska H. (red.), Nauczanie dzieci upośledzonych umysłowo w klasach specjalnych, Warszawa 1983.
2. Doroszevska J., Pedagogika specjalna, t. 1, Warszawa 1989.
3. Grzegorzewska M., Pedagogika specjalna, Warszawa 1968.
4. Janeczko R. (red.), Kształcenie dzieci w zakładach leczniczych, Warszawa 1991.
5. Kirejczyk K. (red.), Upośledzenie umysłowe - Pedagogika, Warszawa 1981.
6. Mauersberg S. (red.), Dzieje szkolnictwa specjalnego i pedagogiki specjalnej, Warszawa 1990.
7. Sękowska Z., Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej, Warszawa 1995 i 1998.

³⁴ Z. Sękowska, op. cit., s. 186-187